

EPOS TADQIQOTCHILIGI: XORAZM DOSTONLARINING QIYOSIY O'RGANILISHI

Karimova Maxsuda Yusupboyevna,
Urganch RANCH texnologiya universiteti
"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida dotsenti v.b. PhD.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18069945>

Annotatsiya. Folklor — bu har bir xalq madaniyati va adabiyotining boshlangich «alifbo»si ekanligi, u ana shularning shakllanishi, ravnaq topishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Maqolada o'zbek folklorshunosligi, xususan, Xorazm folklorshunoslik maktabining yaratilishi, taraqqiyotida folklorshunos olim, professor Safarboy Ro'zimboyevning ilmiy tadqiqotlari, soha rivojiga qo'shgan hissasi haqida fikr yuritiladi. Folklor namunalari noyob nomoddiy madaniy meros sifatida asrash lozimligini bayon qilgan.

Professor S. Ro'zimboyevning ilmiy maqolalari tahlil qilinib, xalq baxshilari va folklor namunalari millatlarni birodarlikka undovchi ma'naviy qudrat ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek folklorshunosligi, Xorazm folklorshunoslik maktabining yaratilishi, professor Safarboy Ro'zimboyevning ilmiy tadqiqotlari, O'zbek xalq og'zaki ijodi, nomoddiy madaniy meros, xalq baxshilari.

Аннотация. В статье будет обсуждаться стипендия узбекского фольклора, особенно создание Узбекского фольклора, вклад профессора Сафарбая Рузимбаева в развитие отрасли. Автор статьи, объясненного наблюдением, и должен быть защищен как уникальное нематериальное культурное наследие фольклора.

Научные статьи профессора С.Рузимбаева были проанализированы, и народные баллы и народные оценки показывают, что народы духовно мотивированы духовной силой брата.

Ключевые слова: Первая фольклорная экспедиция учёного, поэма "Gurugli", Хорезмские дастаны, цикл "Ошикнома" ("Поэма о влюбленных"), научные исследования проф.С.Рузимбаева.

Annotation. The article will discuss the scholarship of Uzbek folklore, especially the establishment of Uzbek folklore studies, Professor Safarboy Ruzimbaev's contribution to the development of the industry. Anti-Uzbek folklore and written literature, the author of the article explained to be observed and should be protected as a unique intangible cultural heritage of folklore.

Professor S. Ruzimbaev's scientific articles were analyzed and people's Bakhshov and folk scores show that the nations are spiritually motivated spiritual power to brother.

Keywords. Uzbek folklore studies, the creation of the Khorezm folklore school, the scientific research of Professor Safarboy Ruzimbayev, the oral art of the Uzbek people, intangible cultural heritage, folk songs

Kirish. Folklor — bu har bir xalq madaniyati va adabiyotining ma'naviy at mash'ali va tagzamini, xususan, mukammal tizimlashgan boshlangich "alifbo"si bo'lib, so'z san'ati, shuningdek, san'atning ko'plagan sohasining shakllanishi, ravnaq topishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Ularning tarkibiga uzviy ravishda singib, badiiy jozibadorligini oshirish bilan birga, xalqlarning madaniy hayotida ham muhim o'rin tutadi. Binobarin, uni chuqur va atroflicha o'rganmay turib, u yoki bu xalqning milliy madaniyati, adabiyoti ijtimoiy borliqqa bo'lgan munosabati haqida ham turli tasavvurga ega bo'lish amri maholdir.

Xorazm folklori namunalari – dostonlarni kitobat qilish, ularni qissaxonlar va xalfalar tomonidan erkaklar hamda ayollar davralarida ayrim-ayrim holda o'qib eshittirish qadimdan mavjud bo'lib, uning ildizlari muqaddas "Avesto"ga borib taqaladi. Folklor namunalari

ommaviy ijod mahsuli bo'lsa-da asrlar osha yozuv madaniyati, kitobat san'atining vujudga kelishi natijasida folklor asarlari – qo'lyozmalari ommaviy ijod mahsuli sifatida qog'ozlarga ko'chirila boshlangan. Bunday xalqona ijod – el adabiyoti yoki boshqacha aytganda, xalq donishmandligi durdonalari ustoz-shogirdlik an'analari natijasida hamda folklor janrlarining yaratilishi, o'ziga xosliklari tufayli qo'lyozma nusxalari yaratilgan bo'lsa ham folklorning janriy tamoyillarga moneliklar bo'lmagan. Aksincha, bunday qo'lyozmalar har bir folklor ijrochisi repertuari xazinasini boyishini ta'min qilgan. Folklor asarlaridagi an'anaviylikning buzilmasligini ta'min etib, marosim folkloridagi milliy qadr-qimmatga ega turli ijobiy, millatimizning tarbiya va ma'naviyat hamda madaniyatga erishuvi uchun tgzamin vazifasini o'tagan. Ana shunday qo'lyozmalarni izlab toppish, fanga ma'lum qilish, uning ko'chiruvchisi va ijrochilari haqidagi ma'lumotlarni xalqqa yetkazish folklor asarlarining yaratilishi, genezisi ijro uslublari hamda ijrochilarning mahoratlarining o'rganilishi, baholanishi folkloristikada uzviylik zanjirini mustahkamlaydi. Bu sohada izlanishlar qilgan tadqiqotchining mehnatlari qay darajada muhimligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Madaniyatlarning mushtarakligi, ta'sirlar va aks ta'sirlar haqida so'z ketar ekan, folklorshunos S.Ro'zimboyev xalq kitoblarining maydonga kelishidagi asosiy markazni ham Xorazm deb belgilashga to'g'ri keladi, degan fikrni ilgari surib, monografiyada turli tarixiy manbalarga asoslanib isbotini keltiradi.[9; 13]

“... ushbu qo'lyozma kitoblardan vohadagi o'zbek, turkman, qoraqalpoq baxshi va qissaxonlari birgalikda foydalanib, ulardan ma'naviy oziq olib kelishgan. Hatto arab alifbosida bitilgan bitta nusxani uch millat vakili bemalol o'qiy olishgan. Bu holat xalqlar o'rtasidagi do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirishga katta yordam bergan. Xullas, ushbu dostonlarni nashrga tayyorlash mashaqqatidan cho'chimay, matnlarni qayta tiklab, hozirgi o'quvchiga taqdim qilish milliy istiqlolimiz bergan imkoniyatning yana bir sharofatidir”.

[A.Sa'dullayev,UrDU rektori, professor O'zR FA akademigi."Oshiqnoma".

2-kitob.– Urganch:”Xorazm”.–2006.–B.452.]

Tadqiqot metodologiyasi. Professor Safarboy Ro'zimboyev o'zining “G'aribniyoz – do'stlik kuychisi” maqolasida Xorazm vohasida XIX asr o'rtalarida yashab ijod etgan baxshi G'aribniyoz haqida ma'lumot berib,uning shogirdi turkman baxshisi Suyan (suyanch, tayanch) haqida so'z yuritadi. Bu baxshi haqida folklorshunos olim

A.N.Samoylovichning bergan ma'lumotlarini keltirib o'tadi: “Suyav baxshi Toshhovuz viloyati, hozirgi “Bo'ldimsoz” tumanida yashagan. U faqatgina turkman tilida emas, o'zbek va qoraqalpoq tillarida ham doston kuylagan”. Folklorshunos olim A.N. Samoylovich Xorazm vohasiga 1908-yillarda tadqiqot uyushtirgan paytda Suyav baxshi 58 yoshda bo'lganligi haqida ma'lumot keltiradi. Folklorshunos olim, professor Safarboy Ro'zimboyev tadqiqotchi-folklorshunos olim A.N.Samoylovichning ma'lumotlariga asoslanib, Suyav baxshi 1850- yilda tavallud topganligiga aniqlik kiritadi.

Suyav baxshi repertuaridagi doston va termalar turkman, o'zbek, qoraqalpoq baxshilari ijodida hozirgacha saqlanib kelayotgani to'g'risida ma'lumotlar keltiradi tadqiqotchi S.Ro'zimboyev. ["Xorazm folklori" X tom Urganch –2008, 3-bet.]

Suyav baxshi Toshhovuz viloyatidagi Porsi dostonchilik maktabi asoschilaridan bo'lgan. Gurlanlik Sakrak baxshi va mang'itlik Tursun baxshi Porsi dostonchilik maktabining so'nggi vakillaridan ekanligi haqida ma'lumot beradi.. Suyav baxshi repertuarida "Eshvoy" qo'shig'i alohida o'rin tutgan. Mazkur qo'shiq XVIII asrda Porsi atroflarida yashagan o'zbek baxshisi Eshboy baxshiga bag'ishlangan va unda baxshining yuksak insoniy fazilatlari aks etgan:

Eshboy Otash, Nurjon bilan soz etdi,

Besh kunlik umrini sarafroz etdi.

O'lgandan so'ng vasfin G'aribniyoz aytdi,

Soz – so'z bilan umri o'tdi Eshboyni.

Porsi baxshisi ijro etgan Eshboy qo'shig'i tarixi xususida qoraqalpoq folklorshunosi professor Q.Ayimbetov 1968-yil Nukusda bosilgan "Xalq donoligi" kitobida Suyav baxshidan burun Eshboy, Otash, G'aribniyoz kabi taniqli baxshilar yashab ijod etganliklari haqida ma'lumotlarni keltirganidan bilib olishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Professor S.Ro'zimboyev "Garibniyoz – do'stlik kuychisi" maqolasida Eshboy baxshi, G'aribniyoz baxshi, Suyav baxshilar – o'zaro ustoz – shogirdlar zanjirini tarixy-ilmiy jihatdan asoslaydi.

"Eshboy" qo'shig'i asrlar osha hozirgacha yetib kelganligi, ya'ni qo'shiqning uzoq tarixi haqida 1963-yilda Ashxobodda nashr etilgan "Marjon donalar" va Nukusda bosilgan "Qoraqalpoq xalq qo'shiqlari" kitobiga ham kiritilganligi fikrimizning yaqqol dalilidir. O'zaro qardosh xalqlar madaniyatiga singib ketgan bunday qo'shiqlardan juda ko'plab topishimiz mumkin. Xalq baxshilarining hayoti, ijodi misolida folklor san'ati faqat ezgulik ulashishi, millatlarni birodarlikka undovchi go'zal ma'naviy tug' ekanligini anglaymiz. Bu esa folklor namunalarining qadr-qimmatini yana-da oshiradi.

O'zbek, turkman, qoraqalpoq xalqlari orasidagi o'zaro sodda samimiy, xalqona, do'stona, adabiy-madaniy aloqalar haqidagi ma'lumotlarni asoslab, folklorshunoslik xazinasiga qimmatli ma'lumotlar bilan hissa qo'shgan. Doston kuylash va baxshilarning xalqlar o'rtasidagi ma'naviy taraqqiyot va birodarlikka undovchi kuchdir. Bunday ma'naviy qudrat hozirda tengsiz badiiy asarlarga ham ko'chganki, badiiy asarlarning aksariyatida folklor unsurlari asarga yorqin pafos baxsh etib kelmoqda.

Folklorshunos olimning tadqiqotlari davomida eposlarga oid qaydlaridan namunalar keltirishni joiz deb topdim:

Xorazmda musiqa qadimdan taraqqiy qilgan. Bu holat epos ijrochilariga ta'sir etmasdan qolmagan. Baxshilar qo'biz ishlatishni xorazmshohlar davridayoq to'xtalib, dutor ijrosiga

o'tishgan. Bulamon, g'ijjak, doira dutorga jo'r bo'lishgan. Rubob Bola baxshi tomonidan 1928-yilda doston ijrosiga olib

kirilgan. Garmon tarixi Yangiariqning Oqmachit mahallasida yashagan nemislar bilan aloqador bo'lib, ular 1890-yillarda Rossiyadan bayanni, keyinchalik ozarbayjon va tatarlar vohaga sal bo'lsa-da rekonstruksiya qilingan soz –garmonni olib kelishgan. 1900-yilda uni ilk bora Onajon xalfa ishlatgan. Shu tariqa garmonni baxshilar va xalfalar doston ijrosiga olib kirganlar.

* * *

Epos xalq etnografiyasi bilan chambarchas bog'liq. Unda xalqning muomala madaniyati, kiyinishi, uy jihozlari, bezaklar, asbob – uskunalar, ovqatliklar, dehqonchilik va chorvachilikka oid masalalar, urf – odatlar, marosimlar, olqish va qarg'ishlar o'zining yorqin ifodasini topgan.

* * *

Doston xalq ma'naviyatining yuksak cho'qqisidir.

* * *

Epos xalq tafakkurining gultojidir.

Xulosa. Og'zaki ijod namunalari xalqning ko'p asrlik madaniy taraqqiyotga intilishi va tajribasining so'zlarda va so'zning qudratini o'zida mujassam qiluvchi dono fikrlar – folklor namunalari namoyon bo'lgan va hali yozma adabiyot shakllanib ulgurmagani bir davrda boshqa madaniy dam olish vositalari paydo bo'lmaganligi sababli xalq og'zaki ijodining roli nihoyatda katta bo'lganligi o'z-o'zidan ma'lum. Zero, xalq uchun ma'naviy oziqlanish hamisha hayotiy ehtiyoj hisoblangan.

Safarboy Ro'zimboyev tomonidan olib borilgan ilmiy faoliyat natijasida o'zbek folklorshunosligining Xorazm tarmog'i bo'yicha qilingan ilmiy-tadqiqot ishlarining janrlar qamrovi kengaydi. Bu borada olimning xizmatlari Xorazm baxshi va xalfalarining biografiyasini aniqlash, ularning ijro an'analarini tavsiflash hamda repertuarini to'plab ilmiy jarayonga taqdim qilishida o'z aksini topgan. Bu esa vohaga oid folklor namunalari jamlanishi va o'zbek folklori arxivini yangi tadqiqot materiallari bilan boyishiga hissa bo'lib qo'shildi.

Folklorshunos Safarboy Ro'zimboyev badiiy matni angelay olish, uning umrboqiyiligini belgilash salohiyati xalq dostonlari matni bo'yicha tadqiqotlarida va xalq dostonlarini nashrga tayyorlash ishlarida o'z aksini topgan. Olimning Xorazm folkloriga oid ilmiy-nazariy qarashlari, to'plovchilik faoliyati, ko'plagan qadimiy atamalar etimologiyasiga aniqliklar kiritgani bois folklorshunoslik fani ilmiy nazariy jihatdan rivojlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2017-yil 24-maydagi PQ-2925-sonli "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // "Xalq so'zi" gazetasi – Toshkent, 2017-yil, 25-may.

2. "Гўрўғли " Хоразм дostonлари (нашрга тайёрловчи S.Рoзимбоев) Урганч "Хоразм" нашриёти, 2004. . - 480 бет.
3. Жумабой Юсупов, филология фанлари доктори."Ошиқнома".2-китоб.–Урганч:"Хоразм".–2006.–В.452.451-бет.
4. Мирзаев Т. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали, 2014, №6, 102-бет.
5. Мирзаев Т. "Хоразм фольклорининг йирик тадқиқотчиси" Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари» / Тўплам / Урганч Давлат унуверситети. – Урганч: «Хоразм ёшлари», 2022. –376 б.
6. "Ошиқнома". 1-китоб.– Урганч:"Хоразм".–2006.–В.350.
7. "Ошиқнома". 2-китоб.– Урганч:"Хоразм".–2006.–В.4
8. "Go‘ro‘g‘li " Xorazm dostonlari (nashrga tayyorlovchi S.Ro‘zimboyev) – Urganch "Xorazm" nashriyoti, 2004. . - 480 bet.
9. Қобулниёзов Ж. "Ўзбек фольклорининг ривожланиш йўллари" Тошкент. – "Фан" – 1969., 364 б.
10. Рўзимбоев С. Хоразм дostonлари (Туркий халқлар дostonлари билан қиёсий ўрганиш тажрибасидан). – Тошкент: Фан, 1985. 13-бет.
11. S.R. Rozimboyev "Shalola" Urganch davlat universiteti filologik tadqiqotlar markazi – Urganch – 2022. – 289 b.
12. Ro‘zimboyev S.R., Sabirova N.E. "Xorazm baxshichilik an‘analari" / Uslubiy qo‘llanma / "Xorazm yoshlari" – Urganch., 2020 – 230 b.
13. Sabirova N. "Xorazm dostonchilik maktablarining lokal xususiyatlari" / "3RD International Azerbaijan Congress on Humanities and social sciences"/ November 26-28,2022. – Congress prosegings book ISBN: 978- 605-72169-1-5
14. Turdimov Sh. "Davrimizning yirik go‘ro‘g‘lishunosi edi..."/"O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb muammolari" / To‘plam / Urganch Davlat universiteti. – Urganch: «Xorazm yoshlari», 2022. –376 –7-бет.
15. "Xorazm folklori" X tom Urganch –2008.
16. "O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb muammolari" [To‘plam / Urganch Davlat unuversiteti. - Urganch: "Xorazm yoshlari", 2022.– 376 b.
17. A.Sa'dullayev,UrDU rektori, professor O‘zR FA akademigi."Oshiqnoma". 2-kitob.– Urganch:"Xorazm".–2006.–В.452.